Bolşevik Devrimi Sonrasında Mavera-yı Kafkasya'dan Çekilen İngilizlerin Hint Sömürge Askerlerini Samsun'a Çıkarma Girişimi (1918-1919)*

The British Attempt to Deploy Indian Colonial Troops to Samsun Following Their Withdrawal from Transcaucasia After the Bolshevik Revolution (1918-1919)

TANER GÖKDEMİR**

öz

Makale, Bolşevik Devrimi sonucunda Mavera-yı Kafkasya'da oluşan güç boşluğu ile İngiltere'nin bölgedeki stratejik müdahalesini ve bu sürecin Batum üzerinden Anadolu'ya yansımasını ele almaktadır. Mondros Mütarekesi'nin 15. maddesi uyarınca İngilizler; Batum ve Bakü dâhil olmak üzere Mavera-yı Kafkasya'nın önemli merkezlerini işgal etmiş, bölgede hem siyasi hem de askerî bir hâkimiyet kurmuştur ancak Bolşeviklerin iç savaşı kazanarak Kafkasya'ya ilerlemesi, İngiltere'yi geri çekilme kararına zorlamıştır. Bu tahliye süreci, Kafkasya'dan çekilen birliklerin deniz yoluyla sevk edilmesi suretiyle özellikle Batum üzerinden yürütülmüştür. İngiltere, buradan bir kısım Hint sömürge askerini Anadolu'ya sevk etmeye çalışmış ve bu çerçevede Samsun'a bir çıkarma yapmıştır. Ancak bu girişim hem yerel halk hem de Mustafa Kemal önderliğindeki millî direniş unsurları tarafından işgali derinleştirme hamlesi olarak görülmüş ve sert tepkiyle karşılanmıştır. Samsun'un İngilizlerin Kafkasya'yı tahliye ve Anadolu'da yeniden konuşlanma faaliyetlerinde oynadığı kilit rol, Mavera-yı Kafkasya'daki gelişmelerin Anadolu'daki millî mücadeleyi nasıl tetiklediğini göstermesi açısından önemlidir. Bu olay hem İngiliz etkisinin sınırlanmasına hem de millî direnişin meşrulaşmasına zemin hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik Devrimi, Mavera-yı Kafkasya, İngiltere, Hint Sömürge Askerleri, Millî Mücadele.

* Makale geliş tarihi: 13 Mayıs 2025, kabul tarihi: 16 Ocak 2026, araştırma makalesi.

** Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul / Türkiye, e-posta: tanergokdemir1983@gmail.com, ORCİD

ABSTRACT

This article examines the power vacuum that emerged in Transcaucasia following the Bolshevik Revolution, Britain's strategic intervention in the region, and the manner in which this process was projected into Anatolia through Batumi. By invoking Article 15 of the Armistice of Mudros, the British occupied key centers of Transcaucasia, including Batumi and Baku, and established both political and military dominance in the region. However, the Bolsheviks' victory in the civil war and their subsequent advance into the Caucasus compelled Britain to decide on withdrawal. This evacuation process was carried out primarily through Batumi by transferring the withdrawing forces via maritime routes. From there, Britain attempted to redeploy a number of Indian colonial troops to Anatolia, leading to a landing at Samsun. This initiative was perceived by both the local population and the national resistance forces under the leadership of Mustafa Kemal as an attempt to deepen the occupation and was met with strong opposition. The pivotal role played by Samsun in Britain's evacuation and redeployment activities is significant in demonstrating how developments in Transcaucasia triggered the national struggle in Anatolia. This episode paved the way both for the limitation of British influence and for the legitimization of the national resistance movement.

Keywords: Bolshevik Revolution, Transcaucasia, England, Indian Colonial Soldiers, National Struggle.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da kontrol altına alınamayan asayiş sorunları ve kitlesel sokak hareketleri doruk noktasına ulaşmış, bu süreç Çar II. Nikolay'ın tahttan indirilmesi ve iktidarın Kerensky liderliğindeki geçici hükûmet tarafından devralınmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak geçici hükûmet, Çarlık Dönemi'nin savaş politikalarını sürdürerek toplumun barış ve kıtlığın sona erdirilmesine yönelik beklentilerine cevap verememiş ve bu durum Lenin liderliğindeki Bolşeviklerin iktidarı devralmasıyla sonuçlanmıştır.

İktidarı ele geçiren Bolşevikler tarafından düzenlenen "İkinci Tüm Rusya İşçi ve Asker Sovyetleri Kongresi"nde bizzat Lenin'in kaleme aldığı "Barış Dekreti" kabul edilmişti.[1] Osmanlı Devleti açısından Ruslarla devam eden savaşın sona ermesi için ilk somut adım Enver Paşa'nın verdiği emir doğrultusunda Vehib Paşa'nın (Mehmet Vehip Kaçı) Rus-Kafkas Umum Kumandanlığına göndermiş olduğu mektup ile 24 Kasım 1917'de başlamıştır.[2] İki taraf arasındaki müzakereler neticesinde 18 Aralık'tan itibaren yürürlüğe girecek olan 14 maddelik Erzincan Mütarekesi imzalanmış ve üç yılı aşkın devam eden Türk-Rus Harbi sona ermiştir.[3]

1 24-25 Ekim (6-7 Kasım) 1917'de Bolşevikler "Geçici Hükûmeti" bir ihtilalle devirerek iktidarı ele geçirmişlerdi. İhtilalin daha ilk günü Petersburg İşçi ve Asker Sovyeti olağanüstü bir toplantı yapmış ve Sovyetlerin bu II. Kongresi tarafından ihtilalin ikinci günü yani 26 Ekim (8 Kasım) 1917'de Barış Dekreti oy birliği ile kabul edilmiştir. *bk*. Selami Kılıç, *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3Mart 1918)*, (İstanbul: Ülke Kitapları, 2000), s. 32.

2 Enis Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), s. 155-156

3 "Kafkasya Cephesinde harp hâlinde olan Türk ve Rus orduları arasında askeri hareketlerin kesilmesi ve

Bu gelişmelerin ardından Osmanlı Devleti, Rusya'daki çözülmeyi fırsata çevirerek Kafkasya'da yeniden ileri harekâta yönelmiş ve önce Bakü'ye, ardından Kuzey Kafkasya'ya ulaşmayı hedeflemiştir. Ancak bu sırada Kafkasya'daki ordu birliklerine Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın savaşın sona erdiğini bildiren emri ulaşmış[4] ve ardından Türk birliklerinin geri çekilme süreci başlamıştır.

Çarlık Rusya'nın 1917'de savaş dışı kalması ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmasıyla İngiltere; Bakü petrollerini güvence altına almak ve Bolşevik ilerleyişini durdurmak amacıyla 1918 yazından itibaren Mavera-yı Kafkasya'ya askerî olarak yerleşmiş, Bakü ve Batum merkezli bir işgal siyaseti yürütmüştür. Ancak 1919 yılı boyunca Bolşeviklerin iç savaşta İngiliz destekli Denikin ve Kolçak kuvvetlerini tasfiye ederek üstünlük sağlaması, İngiliz varlığını stratejik açıdan savunulamaz hâle getirmiş; bu gelişme sonucunda İngiltere, Mavera-yı Kafkasya'daki askerî mevcudiyetini süratle tasfiye ederek Bakü ve Batum'dan çekilmek ve bölgedeki askerlerini Karadeniz'in güney kıyılarına yönlendirmek zorunda kalmıştır.

Bu çerçevede araştırmanın temel problemi, Bolşevik Devrimi sonrasında Mavera-yı Kafkasya'daki güç dengelerinde meydana gelen dönüşümün İngiltere'nin Bakü ve Batum'daki askerî varlığını hangi koşullar altında sürdürülemez hâle getirdiği ve bu zorunlu tahliyenin uzantısı olarak Samsun-Merzifon hattında beliren askerî sevkiyat teşebbüslerinin Anadolu'daki yerel direniş dinamiklerini nasıl etkilediğidir.

Çalışma, Samsun vakasını dar anlamda yerel bir asayiş meselesi olarak değil imparatorlukların çözülme evresinde ortaya çıkan "geri çekilme sonrası boşluk yönetimi" bağlamında ele almaktadır. Bu çerçevede İngilizlerin Kafkasya'dan Anadolu'ya yönelen askerî hareketliliği, bir geri çekilme stratejisinin coğrafi yeniden dağılımı olarak değerlendirilmekte; Bolşevik Devrimi'nin yarattığı jeopolitik kırılmanın Karadeniz'in güney kıyılarına nasıl taşındığı, merkez-çevre ilişkileri ve kolonyal asker kullanımı perspektifleriyle analiz edilmektedir.

2. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Kafkasya'da İngiliz İşgali

Osmanlı donanmasının Yavuz, Midilli ve Hamidiye'nin de dâhil olduğu on bir gemiyle 27 Ekim 1914'te Sivastopol'u bombalaması, Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa girişini ilan etmiş; iki gün süreyle gizlenen bu gelişme 31 Ekim'de vilayetlere bildirilerek ülke genelinde seferberlik hazırlıkları başlatılmıştır.[5] Enver Paşa'nın komutasında yürütülen Kafkas Harekâtı Aralık 1914'te başlamış, Ocak 1915'te

bir an evvel şerefli bir sulha ulaşılması için aşağıdaki mütareke mukavelenamesi akd olunmuştur: 1- iş bu mukavelename hükümleri 18 Aralık 1917 (5 Aralık 1917) saat 1 evvelden, kesin bir sulh yapılıncaya kadar her iki taraf için mecburiyetü'l-ica olacaktır." *bk.* Enis Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, s. 167-170.

4 "Sancaklarımızı sardık ve kılıçlarımızı kınlarına koyduk. Düşmanlarımıza Wilson'un 14. madde prensiplerine dayanarak sulh teklif ettik, mütareke olacaktır. Ateşi kesiniz! (Kasım 1918)" *bk.* Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), s. 134-135.

5 Akın Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Fiilen I. Dünya Savaşına Girişinin Kamuoyuna Yansıması ve Toplumsal Tepkiler", *Tarih Okulu Dergisi*, 9, 25 (2016), s. 231.

Sarıkamış'ta ağır bir yenilgiyle sonuçlanmış ve bunun ardından Rus birlikleri Karadeniz kıyısında Trabzon'a, Doğu Anadolu'da ise Van-Muş-Erzincan hattına kadar ilerlemiştir. Buna karşılık aynı dönemde Çanakkale Muharebeleri Osmanlı Devleti açısından geçici bir direnç alanı yaratmış, 1916-1917 arasında Avrupa'daki siyasal sarsıntılar ve Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılması savaşın genel dengesini değiştirmiştir.[6]

1918 yılı boyunca Filistin ve Suriye cephelerindeki ağır yenilgiler ile eş zamanlı olarak Bulgaristan'ın Selânik'te ateşkes imzalayarak savaş dışı kalması, Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan ile olan irtibatını fiilen koparmış ve ateşkes arayışını zorunlu hâle getirmiştir. Bu koşullar altında Osmanlı Devleti, müttefikleriyle temasa geçerek savaşa son verme kararı almış[7] ve 1918 Ekim ayı başında barış teklifinde bulunmuştur. İngiltere, savaşın kendi lehine seyretmesi nedeniyle bu teklife gecikmeli cevap vermiş; İttihat ve Terakki Fırkasının siyasetten çekilmesi üzerine kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti, savaş esiri bulunan General Townshend'in aracılığıyla ateşkes görüşmelerini başlatmıştır.[8] Bahriye Nazırı Rauf Bey ile Amiral Calthorpe arasında yürütülen müzakereler 30 Ekim 1918'de sonuçlanmış ve Mondros Limanı'nda imzalanan mütareke ile Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını büyük ölçüde ortadan kaldıran 25 maddelik bir düzenleme yürürlüğe girmiştir. Mütarekenin Kafkasya'yı doğrudan ilgilendiren 15. maddesi uyarınca Batum ve Bakü'yü de kapsayacak şekilde Kafkasya demir yolları İtilaf Devletleri'nin denetimine bırakılmış, bu hükümle birlikte İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletleri'ne Mavera-yı Kafkasya'nın önemli merkezlerini işgal etme yetkisi tanınmış ve Osmanlı askerî ve sivil bürokrasisi bu işgallere yardım etmekle yükümlü kılınmıştır.[9]

Osmanlı Devleti daha mütareke görüşmeleri başlamadan yani 21 Ekim 1918'de 9. Ordu Komutanlığına verdikleri bir emirle 24 Ekim'den itibaren altı hafta zarfında Brest-Litovsk Antlaşması ile kazanılan yerler hariç, Türk ordusu tarafından istila edilen yerlerin boşaltılmasını istemişti.[10] Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İngiliz Savaş Bakanlığı, Kafkasya'nın işgali için General Marshall'a talimat vermiş, Marshall da Bakü ve çevresindeki operasyonların yürütülmesi amacıyla Tümgeneral W. M. Thomson'u görevlendirmiştir.[11] Bu süreçte Bakü'nün kasım ayı

6 Sarıkamış bozgununun yaşandığı tarihlerde tarihin en büyük çarpışmalarından biri olarak kaydedilecek olan "Çanakkale Muharebeleri" cereyan etmeye başlamış, Osmanlı ordusu kara ve deniz harplerinde büyük bir direniş göstererek İngilizleri geri püskürtmüştür. Bu başarının kattığı dirençle Osmanlı Devleti 1916 sonbaharı ile 1917 sonbaharı arasında sapasağlam dururken İtilaf Devletleri içerisindeki İngiltere'de Başbakan Asquith, Fransa'da hükûmet düşmüş ve Rusya'da ise Çarlık yıkılarak tarihe karışmıştı. *bk.* Davit Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)*, çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: Epilson Yayınları, 2004), s. 207.

7 Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, haz. Rıdvan Akın, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 15.

8 A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. Ataol Behramoğlu, (İstanbul: Doğan Kitap, 1996), s. 26.

9 Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, s. 29.

10 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, (Genel Kurmay Basımevi: Ankara, 1999), s. 221.

11 Tolga Başak, *Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)*, (İstanbul: AQ Sanat Yayıncılık, 2013), s. 473.

içerisinde sorunsuz biçimde tahliyesi için Nuri Paşa ile temas kurulmuş,[12] tahliyenin güvenliği açısından Bakü-Tiflis-Batum demir yolu hattının denetim altına alınması hedeflenmiştir.

İngiltere'nin Bakü'ye yönelik ilgisi Mondros'tan önce başlamıştı. General Dunsterville kumandasındaki birlikler, şehirde Bolşevik yönetimin 25 Temmuz 1918'de Bakü Sovyeti'nde yapılan oylama sonucu devrilmesiyle kurulan "Orta Hazar Diktatörlüğü" döneminde İngiliz birlikleri 4 Ağustos 1918'de Bakü'ye çıkarma yapmıştır.[13] Yetersiz kuvvetle gerçekleştirilen bu ilk İngiliz müdahalesi, Türk taarruzu karşısında 15 Eylül 1918'de şehrin terk edilmesiyle sonuçlanmış ve birlikler Nargin Adası'na çekilmiştir. Mondros Mütarekesi'nin ardından ise General Thomson, daha sonra bir kısmı Batum'a sevk edilecek olan ve çoğunluğu Müslüman Hint sömürge askerlerinden oluşan yaklaşık 1.200 kişilik bir kuvvetle 17 Kasım 1918'de Enzele'den hareket ederek Çarlık Rusyası bayrağı taşıyan bir gemiyle Bakü'ye çıkmış, Türk birliklerinin kenti terk etmemesi hâlinde esir edileceklerini bildirmiş ve böylece şehir ikinci kez fiilen İngiliz işgaline girmiştir.[14] İngilizler, Mavera-yı Kafkasya'daki bu işgal faaliyetlerini Kuzey Kafkasya'da Denikin komutasındaki Beyaz Ordu'ya verdikleri destekle eş zamanlı yürütmüş, özellikle Bakü petrollerinin sevkiyatı açısından stratejik öneme sahip Bakü-Batum hattını ve demir yolu güzergâhını kontrol altına almayı temel hedef olarak benimsemiştir.

İngiliz Karadeniz Orduları Kumandanı General Milne, 17 Kasım 1918'de Batum'un derhâl işgal edilmesi talimatını vermiştir.[15] İstanbul'dan hareket eden HMS Liverpool, Fransız kruvazörü Ernest Renan ile İngiliz gemileri Yarra ve Torrens eşliğinde 21 Kasım 1918'de Karadeniz'e açılarak Novorossiysk, Tuapse, Sukhumi ve Poti limanlarına uğramış; bu seyahat sırasında istihbarat toplama ve yerel idarelerle diplomatik temas kurma yoluyla yaklaşan Batum işgali için uygun zemin hazırlamış ve 1 Aralık 1918'de saat 16.00 sularında Batum Limanı'na girmiştir.[16] Batum Limanı'na demirleyen İngiliz birlikleri, şehirde işgal edilecek alanları tespit ederek bu noktaların boşaltılmasını talep etmiş, süreç boyunca Türk idareciler ve yerel eşraf ile temas kurarak işgalin geçici olduğu yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Amaç, olası tepkileri yatıştırmak ve yerel kamuoyunu işgale alıştırmaktı. 22 Aralık'tan itibaren askerlerin karaya çıkarılmasıyla birlikte 24 Aralık 1918'de Batum

12 Başak, *Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)*, s. 324-337.

13 Aslan I. Abashidze, *Adjara and the British Empire 1918-1921: Selections from the British National Archives*, Archival Publications, (London: 2008), s. xi-xiii, 9-10; 25 Temmuz 1918'de Bakü Sovyeti'nde yapılan oylamada Bolşevik lider Şaumyan'ın iktidardan uzaklaştırılmasının ardından, Ermeni ve Ruslardan oluşan Tsentro-Kaspi (Orta Hazar) Hükûmeti kurulmuş ve İngilizler Bakü'ye davet edilmiştir. *bk.* L. C. Dunsterville, *Dunsterforce – Gizli Ordu: Bakü'de İngiliz-Ermeni İşgali*, çev. Cengiz İ. Çay, (İstanbul: Tarih ve Kuram Yayınevi, 2016), s. 12-16.

14 Mustafa Görüryılmaz, *Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler (1918)*, (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2015), s .487-489.

15 Başak, *Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)*, s. 332.

16 Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkas İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), s. 29; Abashidze, *Adjara and the British Empire 1918–1921: Selections from the British National Archives*, Archival Publications, s. 78-80.

resmen işgal edilmiş[17] ve böylece Mondros Mütarekesi'nden yaklaşık iki ay sonra, Bolşeviklerin kontrolündeki iç bölgeler dışında Karadeniz ve Hazar havzasının büyük bölümü İtilaf Devletleri'nin hâkimiyeti altına girmiştir.

3. Rusya'da İç Savaş ve Bolşeviklerin Geri Dönüşü

Brest-Litovsk görüşmelerinde Almanların öne sürdüğü koşullar müzakereleri tıkamış; Litvanya, Ukrayna ve Polonya'dan feragat talepleri 23 Ocak'ta Bolşeviklerin Almanları protesto eden bir bildiri yayımlamasına yol açmıştır.[18] Bununla birlikte Rusya, barış görüşmelerinde ne Almanya'nın ne Avusturya-Macaristan'ın ne de Osmanlı Devleti'nin şartlarına karşı koyabilecek durumdaydı ve nihayetinde 3 Mart 1918'de antlaşma imzalanmıştır. Buna göre Ukrayna, Litvanya, Estonya ve Letonya Almanya'ya bırakılırken güneyde Transkafkasya'nın (Mavera) bir kısmı Osmanlı Devleti'ne terk edilmiştir.[19] Yaklaşık 2,5 milyon askerin öldüğü veya yaralandığı bir savaştan bu denli ağır şartlarla çıkılması, ülke siyasetinde de derin etkiler yaratmış; muhalefet Bolşeviklere karşı birleşirken Sol SR'le[20] hükûmetten çekilerek yeni devletin tüm sorumluluğunu fiilen Bolşeviklerin üzerine bırakmıştır.[21]

Rus çıkarlarına aykırı olarak imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, eski subaylar ile bazı üniversite çevrelerinde güçlü bir tepki yaratmış, subayların öncülüğünde oluşturulan "Gönüllüler Ordusu" Don ve Kuban Kossaklarıyla temasa geçmiştir.[22] Askerî bakımdan Bolşeviklere karşı en etkili direniş odağı, General Alekseyev ve General Kornilov'un, daha sonra ise General Anton Denikin'in kumandası altında faaliyet gösteren bu oluşum olmuştur.[23] İngiliz desteğini de alan Denikin'in Beyaz Orduları, Vladikafkas, Stavropol ve Kuban havzasını kapsayan Kuzey Kafkasya genelinde geniş bir hâkimiyet alanı kurmuş ve iç savaş boyunca Bolşevikleri en fazla zorlayan güç hâline gelmiştir.[24]

Aleksandr Kolçak, Rusya'nın "Ulu Hükümdarı" ünvanıyla Kasım 1918'de Omsk'ta yönetimi ele almıştır. Denikin, Yudeniç ve Kossak liderleri tarafından Beyaz Hareket'in siyasal lideri olarak tanınan Kolçak, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Britanyalı, Amerikalı, Fransız ve Japon temsilcilerden oluşan bir heyetin Omsk'a gelerek Bolşeviklere karşı yürütülen mücadelede kendisine destek vermesiyle uluslararası meşruiyet de kazanmıştır.[25] Bu gelişmeler sonucunda Kolçak, Rusya'nın kuzey ve kuzeydoğusunda geniş bir hâkimiyet alanı kurmuş ve

17 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Şifre Kalemi (BOA, HR.ŞFR.), 607/55.

18 George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. D. Mızrak ve E. Ç. Mızrak, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), s. 366.

19 Vernadsky, *Rusya Tarihi*, s. 36.

20 Sol Sosyalist Devrimci Parti

21 Paul Bushkovitch, *Rusya'nın Kısa Tarihi*, çev. Mehmet Doğan, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016), s. 301.

22 Vernadsky *Rusya Tarihi*, s. 368.

23 Vernadsky, *Rusya Tarihi*, s. 375.

24 Vernadsky, *Rusya Tarihi*, s. 378-379.

25 Bushkovitch, *Rusya'nın Kısa Tarihi*, s. 303-304.

yalnızca Bolşeviklere değil sol fraksiyona mensup tüm parti ve örgütlere karşı da sert bir tasfiye harekâtı başlatmıştır. Bu süreçte Beyaz Hareket'in diğer komutanları Kolçak'ın siyasal liderliğini kabul etmek zorunda kalmış, Nikolay Yudeniç de İtilaf Devletleri'nden beklediği desteği sağlayamadığı için bağımsız bir güç oluşturamamış ve Kolçak tarafından Kuzeybatı Cephesi Komutanı olarak görevlendirilmiştir. [26]

Sibirya'da Aleksandr Kolçak, Kafkasya ve Kossak bölgelerinde General Anton Denikin, Baltık havzasında ise General Nikolay Yudeniç fiilî hâkimiyet tesis etmiştir.[27] Bu süreçte Kuzey Kafkasya dağlıları başlangıçta Bolşeviklere karşı cephe alsalar da özellikle Denikin kuvvetlerinin bölgede uyguladığı sert politikalar, bu kesimlerin zamanla Bolşeviklere yönelmesine yol açmıştır.

1918 yılında bazı önemli başarılar elde eden Beyazlar, hâkimiyet alanlarını genişletmiş; 1919 yılında da bu ilerlemeyi kısmen sürdürebilmişlerdir. Ancak 1919'un ilk yarısında Troçki'nin örgütlediği Kızıl Ordu'nun 400.000 kişilik düzenli bir kuvvet hâline gelmesi, Beyazların işgal bölgelerinde halka yönelik uygulamalarına bağlı olarak gelişen kitlesel tepkiler ve İtilaf Devletleri'nin verdikleri askerî ve lojistik desteği yerine getirmekte yetersiz kalmaları, bu ilerlemenin kısa sürede çözülmesine yol açmıştır. Bu süreçte General Yudeniç'in kuvvetleri Petrograd'a kadar ilerleyerek şehri kuşatmış ancak Kızıl Ordu birlikleriyle birlikte şehir halkının gösterdiği direnç karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kızıl Ordu birliklerinin merkezden çevreye doğru yayılmasıyla Kolçak'ın orduları 1919 yazında art arda yenilgiler alarak Sibirya'ya çekilmiş,[28] komutayı Denikin'e devrettiğini açıklayan Kolçak, Çek Lejyonu tarafından koruma altına alınmış görünse de İrkutsk, Sovyet yönetimiyle yapılan anlaşma sonucu Bolşeviklere teslim edilerek idam edilmiştir.[29] Aynı dönemde Denikin kuvvetleri de Ukrayna'daki köylü isyanları karşısında çözülmüş ve Aralık 1919'da Kızıl Ordu tarafından kesin yenilgiye uğratılmıştır.[30]

4. Mavera-yı Kafkasya'dan Samsun'a İşgal ve Hezimet

İngilizlerin Mavera-yı Kafkasya'nın işgali başlangıçta kırılgan olmakla birlikte sınırlı başarılar elde edilmiş ve İngilizler Mavera-yı Kafkasya'daki bazı stratejik merkezlerde geçici bir denetim tesis edebilmişlerdi. Kuzey Kafkasya'da ise askerî olarak destek verdikleri ve Çarlığı tekrar canlandırma hedefi taşıyan Beyaz Ordu birlikleri vardı. İç savaş süresince kısmen önemli başarılar alan Beyaz Ordu, İtilaf Devletleri'nin yeterince destek vermemesinin de etkisiyle Troçki'nin başında bulunduğu Kızıl Ordu tarafından püskürtülmeye ve merkezden çevre bölgelere doğru sürülmeye başlamıştı. Beyaz Ordu'nun çözülmesiyle İngiliz birlikleri Kızıl Ordu'nun askerî ve ideolojik baskısı altında geri çekilmeye zorlanmış, buna

26 İsmet Konak, *Rus Devrimi ve Mustafa Kemal: Rus İç Savaşı Döneminde (1918-1922) Türk-Bolşevik İlişkileri*, (İstanbul: Libra Kitap, 2017), s. 159-166.

27 Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar, Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 557-558.

28 Vernadsky *Rusya Tarihi*, s. 378-379.

29 Konak, *Rus Devrimi ve Mustafa Kemal: Rus İç Savaşı Döneminde (1918-1922) Türk-Bolşevik İlişkileri*, s. 179.

30 Vernadsky, *Rusya Tarihi*, s. 379.

rağmen Kızıl Ordu ile sıcak temasa girmekten kaçınılması İngiliz kuvvetlerinin fiilî manevra alanını daraltmıştır.

Bolşeviklerin Türkiye ve diğer İslam ülkelerinde yürüttükleri propaganda faaliyetlerinin İngiltere'yi son derece rahatsız ettiği, İngiliz Politik Subayı Luke'un İstanbul'daki İngiltere Yüksek Komiserliğine gönderdiği 25 Aralık 1919 tarihli raporda açıkça görülmektedir. Luke, *"Transkafkasya"* sahasında Bolşevik propagandasının yalnız sivil çevrelerle sınırlı kalmadığını, özellikle askerî unsurlar arasında hızla yayılma potansiyeli taşıdığını ve bu durumun çekilme sürecindeki birliklerde disiplin çözülmesine yol açabileceği yönündeki endişelerini dile getirmiştir.[31] Aynı raporda Bolşeviklerin Müslüman dünyasını İngiliz İmparatorluğu aleyhine çevirmeyi temel hedeflerinden biri olarak gördükleri belirtilmekte, bu nedenle Kafkasya'daki geri çekilmenin Bolşeviklerle askerî ve ideolojik temasa girmeden yürütülmesinin hayati önemde olduğu vurgulanmaktadır. Luke ayrıca İngiltere'nin desteklediği Denikin kuvvetlerinin Azerbaycan ve Dağıstan'daki Müslüman halka yönelik sert uygulamalarının İngiliz varlığını bölgede zor durumda bıraktığını ve Bolşeviklerin İngiliz karşıtı propagandasını güçlendirdiğini ifade ederek bu politikanın Mavera-yı Kafkasya'daki İngiliz nüfuzunu zayıflattığını belirtmektedir.[32] Bu değerlendirmeler, İngiliz karar alıcıları nezdinde Mavera-yı Kafkasya'daki askerî varlığın artık sürdürülebilir olmaktan çıktığı yönünde güçlü bir kanaatin oluşmasına yol açmıştır.

1919 yılının ilk aylarından itibaren Londra ve İstanbul'daki İngiliz askerî-sivil makamları arasında Mavera-yı Kafkasya'nın tahliyesi yönündeki ortak eğilim, somut bir stratejik karara dönüşerek Bakü'den itibaren peyderpey uygulanmaya başlanmıştır. 1919 yılı sona ermeden önce İngiliz kuvvetleri (Batum'da daha uzun süren sınırlı mevcudiyet hariç) bölgeden büyük ölçüde çekilmiştir. Tahliye yoğun olarak Batum üzerinden yürütülmüş[33] ve buradaki askerler Samsun-Merzifon hattı başta olmak üzere Anadolu ve Balkanlara sevk edilmiştir.

Samsun'a asker çıkarma ve fiilî işgal, Yüksek Komiser Calthorpe'un 17 Ocak 1919'da Londra'ya gönderdiği raporda Samsun'da mütareke hükümlerinin henüz uygulanmadığı, "bütün Müslümanların ve bilhassa köylülerin silahlandırıldığı" ve bunun Hristiyanların toptan öldürülmesi tehlikesini doğurduğu iddialarına dayandırılmıştır. Foreign Office'in 8 Şubat tarihli yazısıyla bu durumun gemi veya subay gönderilmesi suretiyle düzeltilip düzeltilemeyeceğini sorması üzerine Webb, düzenin yeniden sağlanmasının ancak bütün bölgenin silahsızlandırılması ve bunun da büyük askerî kuvvetlerle mümkün olacağını bildirmiş, bu çerçevede Samsun ve Merzifon'a asker sevki gerçekleştirilmiştir.[34]

31 Mehmet Okur ve Murat Kürkçüoğlu, *İngiliz Yüksek Komiserinin Gözüyle Milli Mücadele* (1918-1920), (Trabzon: Serander Yayınları, 2006), s. 146-147.

32 Okur ve Kürkçüoğlu, *İngiliz Yüksek Komiserinin Gözüyle Milli Mücadele* (1918-1920), s. 146-147.

33 Edward Hallett Carr, *Bolşevik Devrimi* 1 (1917-1923), (İstanbul: Metis Yayınları, 2006), s. 316.

34 Samsun'daki huzursuzluk hakkında Calthorpe ile Amet daha Kasım 1918 sonunda "Samsun'da mütareke hükümlerinin henüz uygulanmamış olduğunu ve Hristiyanları toptan öldürmek için Müslüman ahalinin silahlandırıldığını" iddia etmekle şikâyette bulunmuşlar. "Samsun bölgesindeki Rum eşkıyasını"

Buna karşılık bölgedeki asayişsizliğin artmasında bir İngiliz birliğinin Samsun ve Merzifon'u işgal etmesinin önemli bir rolü olduğu da söylenmektedir.[35] Türk raporlarında ise 200 kişilik İngiliz müfrezesinin Samsun'u ve ardından Merzifon'u işgal etmesinin Pontusçu çetelerin saldırı ve eylemlerini artırdığı açıkça ifade edilmektedir.[36] İngiliz Karadeniz Orduları Komutanı General Milne'nin Yüksek Komiserliğe gönderdiği mart ayı istihbarat raporlarında da Samsun'da çoğu Rum asıllı 300 asker kaçağının Türk köylerine saldırdığı ve çatışmaların devam ettiği kaydedilmekteydi. 20 Nisan 1919 tarihli Calthorpe'un raporundan görüleceği üzere asker sevkiyatında başka etmenlerin ya da gerekçelerin de rol aldığı görülmektedir. Buna göre "Ermenilerin Anadolu'daki yurtlarına iadelerini temin için büyük bir miktar Britanya Hint askeri kıtalarının Küçük Asya'ya nakledilmelerini zaruri addetmekle beraber, Ermeni rüyalarının gerçekleşmesi içinse yüz binlerce harp kuvvetine ihtiyaç görülmekte"[37] denilmekteydi.

1919 yılı Mart ayına ait belgelerde Müttefik Devletler'e mensup askerî ve siyasi personelin Samsun, Amasya ve Merzifon hattında fiilen faaliyete başladığı görülmektedir. 13 Mart 1919'da Amerikan Hükûmetinin İstanbul'daki mümessili Amiral Bristol Samsun'a çıkmış, ertesi gün Merzifon'a geçmiştir.[38] 16 Mart 1919 tarihli kayıtlarda ise Amasya'ya gelen İngiliz yüzbaşılarının Osmanlı birliklerini teftiş ettikleri, silah topladıkları ve ardından aynı mahiyetteki teftiş faaliyetlerini sürdürmek üzere Merzifon'a hareket ettikleri yer almaktadır.[39] Merzifon'a gelen İngiliz yüzbaşısının silahaltında bulunan Osmanlı askerlerinin kayıtsız şartsız terhisini talep ettiği ve silahlarını bıraktırdığı bildirilmektedir.[40] 20 Mart 1919'da ise Hintli bir İngiliz mülazımı kumandasında Samsun'dan Merzifon'a sevk edilen 59 kişilik bir İngiliz müfrezesinin Merzifon'daki maarif mektebine askerî birliklerin yerleştirilmesi[41] İngilizlerin kalıcı olacağı izlenimi uyandırmıştır. Mümessillerinin Merzifon Hükûmet Konağına İngiliz bayrağı çekmeleri[42] ve Müslümanların yaşadığı iki mahallenin kuşatılması vakası[43] hem yerel halk hem de idarecilerin nezdinde

tepelemek için 15. Fırka Aralık ayı başında Batum'dan Samsun ve Sinop'a geldi. Calthorpe 17 Ocak'ta Samsun'daki American Tobacco Companynin: *"Bütün Müslümanların ve bilhassa köylülerin silahlandırıldığı" hakkındaki 11 tarihli raporunu Londra'ya yolladı. Bunun üzerine Foreign Office 8 Şubat'ta: "Bildirilen hallerin gemi veya subay göndermek vb. suretiyle düzeltilmesi için gerekli tedbirleri alabilir misiniz?" diye sordu. Webb, 13 tarihinde: "Normal şartlara dönüş, bütün bölgenin tamamıyla silahtan tecridi ile mümkündür ki ancak büyük askerî kuvvetlerle yapılabilir." 17'de de: "Başkumandanlıktan Samsun ve Trabzon'a zuhuru mümkün bir gürültü ve patırtıyı önlemek için askerî kuvvetlerin Amasya, Sivas ve Kayseri'de durması suretiyle gönderilmesini istedim."* diye rapor verdi. Milne Samsun'a 200 kişi gönderdi. *bk.* Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), s. 102-103.

35 Okur ve Kürkçüoğlu, *İngiliz Yüksek Komiserinin Gözüyle Milli Mücadele* (1918-1920), s. 50.

36 Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 103.

37 Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 41.

38 Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu (ATASE, İsh.) K. 184, G. 267.

39 ATASE, İsh. K. 185, G. 6; ATASE, İsh. K. 185, G. 8.

40 ATASE, İsh. K. 185, G. 8.

41 ATASE, İsh. K. 80, G. 74; ATASE, İsh. K. 185, G. 186.

42 ATASE, İsh. K. 75, G. 106; ATASE, İsh. K. 80, G. 82; Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 103.

43 ATASE, İsh. K. 14, G. 141; ATASE, İsh. K. 16, G. 13; ATASE, İsh. K. 16, G. 22; ATASE, İsh. K. 191, G. 19; ATASE, İsh. K. 206, G. 34

işgal algısını güçlendirmiştir.

Teftiş ve silahsızlandırma faaliyetlerinin Samsun-Merzifon-Amasya hattında sürdürülmesi, İngilizlerin Karadeniz kıyısından başlayarak Anadolu'nun içlerine doğru sistemli bir nüfuz hattı kurma çabasında olduklarını ortaya koymaktadır.[44] Bunun yanında İngiltere Fevkalade Komiserliğinin Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderdiği resmî takrirde, Samsun'daki Üçüncü Ordu Kumandanı'nın İngiliz askerlerinin iç bölgelere gitmesine şiddetle karşı çıktığı hatta tehditkâr bir tutum sergilediği belirtilmiş, bu hususta gerekli tedbirlerin alınması talep edilmiştir.[45] Yüzbaşı Salter kumandasındaki İngiliz Hint sömürge askerlerinin Mayıs 1919'da Merzifon'a sevk edilmesi yönündeki girişimler, söz konusu politikanın yalnızca Samsun ile sınırlı olmadığı[46] ve iç bölgelere doğru genişletilmek istendiğini açık biçimde göstermektedir.

Aynı zamanda İngilizlerin Samsun'da ve Sivas'ta büyük bir telsiz-telgraf merkezi tesis etmeyi planlamaları;[47] işgal teşebbüsünün geçici bir askerî yer değiştirmeden ibaret olmadığını, aksine Anadolu içlerine yönelik kalıcı bir komuta ve kontrol şebekesi kurma iradesini yansıtmaktadır. İngilizler bu altyapıyı kurarken Osmanlı Hükûmetine ve Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine düzenli bilgi vermemiş, haberleşmeyi doğrudan kendi denetimleri altına almak istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, bu durumu İngilizlerin memleketi *"açık bir sahra gibi telakki ederek kuvvetlerini diledikleri yerlere taksim ve ikame etmelerinin"*[48] açık bir göstergesi olarak değerlendirmiştir.

İngilizlerin Batum'un kısmen tahliyesini bahane ederek Samsun'daki kuvvetlerine 150 Hint askeri ilave ettiklerini ve Batum'dan ayrıca bin kişilik bir kuvvet daha çıkaracaklarını bildirmeleri üzerine Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, bu durumun asayiş bakımından hiçbir gerekçesi bulunmadığı hâlde gerçekleştirildiğini belirterek kararı şiddetle protesto etmiştir. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa eğer siyaseten bir çözüm bulunamazsa ve İngilizler dâhile ilerler ise silahla mukabele edileceğini Harbiye Nezaretine bildirmiştir.[49] Canik

44 ATASE, İsh. K.185, G.6; ATASE, İsh. K. 185, G. 8.

45 *"Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı'nın senaverlerine vuku' bulan iş'arına nazaran Samsun'da bulunan Üçüncü Osmanlı Ordusu Başkumandanı İngiliz askerlerinin dâhile iğzamına itirazatta bulunmuş ve bu itirazatına bir takım tehdidat da ilave eylemiştir. Üçüncü Osmanlı Ordusu Başkumandanı'nın aldığı tavır ve vaziyetin asla şayan-ı kabul olmadığı ve tedabir-i seria ittihazını mucep bulunduğunu zat-ı sami-i fehimanelerine izah ve irae etmek vazifemdir. Binaenaleyh Üçüncü Osmanlı Ordusu başkumandanının acilen Dersaadet'e celbi lüzumunu zat-ı sami-i fehimanelerine bildirmekle kesb-i fahr ederim. Mumaileyhin rekubü için bir İngiliz harp gemisini Samsun'a gönderiyorum. Bu gibi canib-i Hükûmet-i Osmaniye'den kumandan mumaileyhe verilecek evamiri birlikte götürecektir..."* *bk.* Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Babıali Evrak Odası (BEO) 4582/343585-2; Gotthard, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, s. 102.

46 ATASE, İsh. K. 10, G. 76.

47 ATASE, İsh. K. 206, G. 16; ATASE, İsh. K. 14, G. 96.

48 ATASE, İsh. K. 14, G. 96.

49 İngilizlerin Batum'dan Samsun'a yüz elli kişilik bir bölük naklettiler. Buna sebep olarak Batum'un kısmen tahliye ettiklerini gösteriyorlar ve Batum'dan bin kişilik bir kuvvetin Samsun'a çıkarılacağı ve bunlardan yüz elli kişinin Merzifon'daki müfrezeyi tebdil için oraya götürüleceğini söylüyorlar. Kolordu bu hareketi protesto etti ve meselenin siyaseten halli mümkün olmadığı ve İngilizler dâhile ilerlemek istediği halde silahla mukavemet olunacaktır. *bk.* ATASE, İsh. K. 17 G. 13; ATASE, İsh. K. 206, G. 66.

Mutasarrıfı Hamid Bey, 7 Temmuz 1919 tarihli ve "mühim ve müstacel" kaydıyla Dâhiliye Nezaretine gönderdiği şifresinde 5 Temmuz'da Batum'dan bir nakliye vapuruyla Samsun'a Hintli asker çıkarıldığını bildirmişti. İngiliz mümessillerinin bu sevkiyatın "arkası olmayacağını" beyan ettiklerini ancak buna rağmen nakliyatın devam etmeyeceğinin mutlaka teminat altına alınması gerektiğini belirtmişti. Aksi takdirde *"İzmir vakıası dolayısıyla müteessir olan halkın teskin ve idaresi mümkün olmayacaktır."*[50] diyerek Samsun'daki asker ihracının mevcut psikolojik ortamda mahallî idareyi son derece güç bir duruma sokacağını ve asker çıkarma girişimlerinin halk nazarında işgal algısı yarattığını açıkça ifade etmiştir.

Aynı gün Sivas Valisi Reşit Bey, İngilizlerin Samsun'a çıkardıkları ve çıkaracakları kuvvetlerin bilahare vilayet dâhiline sarkmaları ve bu suretle yeni mahallerin işgali ihtimali bulunduğunu ancak bu ihraç hareketinden *"maksat-ı hakikilerinin ne olduğunun anlaşılamadığını"*[51] belirterek bu durumda nasıl hareket edilmesi gerektiği hususunda merkezin talimatını istemiştir. Buna karşılık İstanbul'dan verilen cevapta İngilizlerin işgal niyetinin bulunmadığı ileri sürülmüş ve bunun yanında Mustafa Kemal Paşa'nın mazul olduğu gerekçesiyle emirlerine itibar edilmemesi istenmiştir.[52] İstanbul ile yapılan yazışmaların yanı sıra Canik Mutasarrıflığı, Kastamonu vilayeti ve Ankara ile de irtibatta olunup, bilhassa Yirminci Kolordu ve Üçüncü Ordu marifetiyle işgallere ve asker çıkarma teşebbüslerine kesinlikle karşı gelinmesi belirtilip bu hususta nelerin yapılması gerektiğine dair talimatlar verilmekteydi.[53]

Yirminci Kolordu tarafından Kastamonu Riyasetine gönderilen yazıda İngilizlerin Samsun'a Hint askeri çıkarması şiddetle protesto edilmiş, eğer konu siyaseten halledilemez ise şiddete başvurulabileceğinden Boyabat ve Sinop havalisinde teşekkül edecek millî kuvvetlere ihtiyaç olduğu[54] üzerinde durulmuştur. Samsun'da cereyan eden olaylara karşı verilen bu tepki Anadolu'da işgallere karşı olan tutumu açıkça gözler önüne sermekteydi. İngilizler ise bu durumu bertaraf etmek için İstanbul Hükûmetine baskı yapmaktaydı.

İngiltere Fevkalade Komiseri General Calthorpe'un 9 Temmuz tarihli yazısında, Kolordu Müfettişlerinden Mustafa Kemal'in, idaresi altındaki bölgelerde ahali-i İslamiye'yi diğer unsurlara karşı tahrik ettiği iddia edilmiş ve bu nedenle kendisinin İstanbul'a getirilmesinin uygun olacağı Hariciye Nezaretine bildirilmiştir.[55]

50 *"Evvelki gün Batum'dan gelen bir nakliye vapuruyla Samsun'a 1000 Hindli tevsim olunan asker ihraç etmiştir. Mümessillerce bunlar Batum'dan çıktıkları için buraya geldikleri ve arkası olmayacağı beyan ediliyorsa da herhâlde nakliyatın devam etmemesinin taht-ı temine alınması lazımdır çünkü aksi takdirde esasen İzmir vakıası dolayısıyla müteessir ve tehyiç olan halkı teskin ve idare-i müstahil olmayacaktır." bk.* Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS.) 54/1-12-2; DH.ŞFR. 636/100; ATASE İsh. K. 16, G. 21.

51 BOA, DH.KMS. 54/12-3.

52 BOA, DH.KMS. 54/12-5; BOA, DH.KMS. 54/43; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO), 609/45.

53 Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE), K. 296, G. 5, B. 1.

54 TİTE, K. 299, G. 27B, B. 1.

55 BOA, BEO. 4582/343585-3.

İngilizlerin etkisiyle İstanbul Hükûmetinin yaptığı girişimler ve yine İngilizlerin bölgede kendilerinin yaptığı girişimler sonuç vermeyince İngiltere Fevkalade Komiserliğinden Hariciye Nezaretine beş maddelik nota verilmişti. Buna göre Samsun'da bulunan Osmanlı Üçüncü Ordu Kumandanı'nın İngiliz askerine müdahale ettiği ve bu durumun asla kabul edilemeyeceği, bu olayların Mustafa Kemal Paşa'nın görev sahasında cereyan etmesi sebebiyle kendisinin derhâl İstanbul'a çağrılması ve hemen bu hareketlerin önüne geçilmesi istenmiştir.[56] Üçüncü Ordu Kumandanı'nın İngiliz askerî sevkiyatına müdahalesi üzerine İngiltere Fevkalade Komiseri Sir Artur Calthorpe'un Hariciye Nezaretine verilen takrir ve buna bağlı yazışmalar, meselenin artık sahadaki bir askerî ihtilaftan çıkarak diplomatik bir krize dönüştüğünü de ortaya koymaktadır.

İstanbul Hükûmeti ile İngiliz makamlarının müdahalelerinin sahada gelişen direniş karşısında etkili olamadığı anlaşılmaktadır. Samsun'daki İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı William Perring, İngiltere Karadeniz Orduları Komutanlığına bağlı olarak görev yapan ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği nezdinde bulunan Amiral Sir John de Robeck'e bir rapor göndermiştir. Bu rapora göre İngiliz Savaş Ofisi'nin *"silahlı çatışmadan kaçınılması"* yönündeki emrine uygun biçimde İngiliz kuvvetlerinin önce Merzifon'dan, ardından Samsun'dan çekildiğini, ayrıca Samsun'daki kontrol subaylığının Hıristiyan halkın endişe etmesine gerek bulunmadığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın onların güvenliğini teminat altına aldığını bildirdiğini belirtmiştir.[57] Bununla beraber İngilizler daha fazla tutunamayacaklarını anlayarak Merzifon'daki birliklerini Samsun'a çekmişlerdir.[58]

Ağustos 1919 tarihli kayıtlarda, Merzifon'daki Hintli Müslüman askerlerin "tebdil" suretiyle değiştirildiği, mevcudun bu yolla yaklaşık 260 kişiye ulaştığı, buna karşılık Samsun'a dönmüş bulunan 150 kişilik Hint müfrezesinin Selânik'e gönderileceğinin duyulduğu bildirilmektedir.[59] Bu kayıtlar, İngilizlerin yalnızca Merzifon'u boşaltmakla kalmayıp Samsun'daki kuvvetlerini de Karadeniz hattından çekmeye başladıklarını göstermektedir.

Üçüncü Ordu Kumandanlığının 23 Eylül'de Ankara'ya çektiği telgrafta İngiliz işgal kuvvetlerinin Samsun'a çekildiğini ve bunun halk arasında memnuniyet yarattığını bildirmiştir.[60] Nitekim Eylül sonlarında Merzifon'un tamamen boşaltıldığı, ardından Samsun'daki kuvvetlerin de 4-5 Ekim 1919 tarihlerinde gemilere

56 BOA, BEO. 4582/343585-2.

57 *"Yüzbaşı Perring, 1 Ekim 1919'da Yüksek Komiser Amiral Robeck'e gönderdiği raporda İngiliz işgal birliklerinin Samsun'dan çekilişi ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunmaktaydı:"...20 Eylül'de, İngiliz Savaş Ofisi'nden alınan silahlı çatışmadan kaçınılması emrine uygun olarak, İngiliz kuvvetleri Merzifon'dan ve sonra Samsun'dan çekildi. Müttefik politikası, iç politikaya hiç müdahale etmemek ve Türk Hükûmeti'nin kendi işlerini kendi başına halletmesini önlemek için yeterince müdahalede bulunmak şeklinde ortaya çıkmıştı. Samsun'daki kontrol subayı (20 Eylül'de bildirdiğine göre), Hıristiyanların boşuna telaşlandığını, çünkü Mustafa Kemal'in onların güvenliğini garanti etmiş olduğunu belirtti. Milliyetçiler Müttefik yetkililerine, Hıristiyanların korunmasıyla en az Müttefikler kadar ilgilendiklerini ve mütareke şartlarının yerine getirilmesinin Milliyetçilerin bir kurtuluş umudu olduğunu hissettirmek istiyorlardı." bk.* Okur ve Kürkçüoğlu, *İngiliz Yüksek Komiserinin Gözüyle Milli Mücadele, (1918-1920)*, s. 112.

58 TİTE, K. 312, G. 28B, B. 1.

59 ATASE İsh. K. 95. G. 81; ATASE İsh. K. 206, G. 100.

60 TİTE, K. 305, G. 60, B. 1.

bindirilerek bölgeden ayrıldığı ve İngiliz askerlerinin Karadeniz hattından çekilerek başta Selânik olmak üzere Balkanlara yönlendirildiği anlaşılmaktadır.[61]

Bu tablo, İngilizlerin başlangıçta Samsun'u iç bölgelere uzanan kalıcı bir askerî merkez hâline getirme arzusuna rağmen Anadolu'daki askerî ve mülki bürokrasinin müşterek direnci karşısında bu projeden vazgeçmek zorunda kaldıklarını; Merzifon'dan Samsun'a, oradan Selânik'e uzanan sevk zincirinin ise bu siyasi ve askerî hezimetin sahadaki karşılığı olduğunu göstermektedir.

Üçüncü Kolordu Komutanı Miralay Selahattin Bey'in 5 Ekim tarihli telgrafında Samsun'un 9 Mart'tan beri süren işgalden kurtulduğu belirtilmişti.[62] Bu gelişme Sivas başta olmak üzere geniş bir coğrafyada "Yaşasın irade-i milliye!", "Kahrolsun işgal!" ve "İstiklal istiyoruz!" ve benzeri sloganlarla kutlanmıştır.[63] İngilizlerin Merzifon ve Samsun'dan çekilmelerinin ardından Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde düzenlenen miting ve fener alaylarında "Kahrolsun işgal!" gibi sloganların yer alması, İstanbul Hükûmeti tarafından siyasi bakımdan ihtiyatla karşılanmıştır. Nitekim Harbiye Nazırı Mehmed Şerif Paşa, tahliyenin halkta sevinç yaratmasının tabii olduğunu kabul etmekle birlikte, bu sevincin mevcut şartlarda diplomatik sakıncalar doğurabilecek biçimde dışa vurulmasının devlet ve memleket açısından mahsurlu olabileceğini vurgulayarak Sivas vilayetinden gösteriler konusunda temkinli ve yumuşak bir tutumla hareket etmesini istemiştir.[64] Bu yaklaşım, İstanbul Hükûmetinin İngiliz müdahalesine karşı yükselen millî tepkileri açık bir çatışma zeminine taşımaktan kaçınma ve işgal karşıtı söylemi denetim altında tutma çabasını yansıtmaktadır. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, "Heyet-i Temsiliye" adına kaleme aldığı telgrafta İngilizlerin çekilmesini Millî Mücadele açısından salt askerî bir kazanım olarak değil Anadolu'da milli iradenin siyasi meşruiyetini güçlendiren ve direniş hareketine moral üstünlük kazandıran ilk büyük başarı olarak değerlendirmiştir.[65]

Sonuç

1917 Bolşevik Devrimi yalnızca Rusya'daki rejim değişikliğini değil Doğu Avrupa'dan Kafkasya'ya uzanan geniş bir coğrafyada güç dengelerinin köklü biçimde yeniden kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Çarlık Rusyası'nın savaş dışı kalması ve ardından Brest-Litovsk Antlaşması ile Kafkasya sahasının fiilen boşalması, bölgede ciddi bir iktidar boşluğu yaratmıştır. Bu boşluk hem Osmanlı Devleti hem de İngiltere tarafından farklı saiklerle değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti açısından süreç, Kars-Ardahan-Batum hattı ve kısmen Bakü üzerinde askerî ve siyasi nüfuzun yeniden tesisine yönelik kısa süreli bir imkân sunarken İngiltere

61 TİTE, K. 305, G. 60, B. 1; TİTE, K. 311, G. 42, B. 1; 20 Eylül 1335'te İngilizlerin Merzifon'u, 4 Teşrinievvel 1335'te Samsun'u tahliyesini gösteren harita. *bk.* ATASE İsh. K. 34, G. 20. (EK 3).

62 TİTE, K. 311, G. 42, B. 1.

63 TİTE, K. 24, G. 36B, B. 1.

64 BOA, DH.ŞFR. 104/20

65 TİTE, K. 311, G. 8, B. 1.

bakımından mesele petrol sahalarının korunması, demir yolu hatlarının denetimi ve Bolşevik yayılmasının sınırlandırılması ekseninde şekillenmiştir. Bu nedenle Mavera-yı Kafkasya, iki imparatorluğun farklı fakat kesişen çıkarlarının düğümlendiği bir geçiş sahası hâline gelmiştir.

Ne var ki 1919 yılına gelindiğinde Bolşeviklerin iç savaşı kazanması, İngiltere'nin Beyaz Ordu'ya dayalı Kafkasya politikasını sürdürülemez kılmıştır. Denikin ve Kolçak'ın tasfiyesi yalnızca askerî bir yenilgi değil aynı zamanda İngiliz stratejisinin dayandığı yerel müttefik ağının da çöküşü anlamına gelmiştir. Bu aşamadan sonra Londra'nın temel meselesi artık nüfuz alanını genişletmek değil Kafkasya'daki varlığını hangi hat üzerinden ve nasıl tasfiye edeceği sorusu olmuştur. Batum'un tahliye ve yeniden tertiplenme merkezi hâline gelmesi, İngiltere'nin bu geri çekilmeyi kontrollü biçimde yönetme arayışının doğrudan sonucudur. Ancak bu çekilme, eş zamanlı olarak Anadolu'ya doğru yeni bir askerî yönelimi de beraberinde getirmiştir.

Samsun'a Hint sömürge askerlerinin çıkarılması, işte bu stratejik yeniden dağıtım sürecinin Anadolu'daki en görünür halkasını oluşturmuştur. İngiliz resmî yazışmalarında sevkiyat "asayişin temini" ve "mütareke hükümlerinin uygulanması" gerekçeleriyle meşrulaştırılmıştır. Buna karşılık sahadaki Osmanlı askerî ve mülki makamları bu hareketi, Kafkasya'dan çekilen İngiliz kuvvetlerinin Karadeniz'in güney kıyılarında yeniden konuşlandırılması ve bu hat üzerinden Anadolu içlerine doğru genişletilebilecek bir askerî mevcudiyetin başlangıcı olarak algılamıştır.

Bu girişim, Millî Mücadele'nin erken evresinde belirleyici bir kırılma yaratmıştır. İzmir'in işgalinden yalnızca iki ay sonra Samsun'a yabancı asker çıkarılması, Anadolu'da işgalin derinleşeceği yönündeki kanaati kuvvetlendirmiş; yerel idareciler, askerî makamlar ve Mustafa Kemal Paşa arasında hızlı bir temas ve koordinasyonun doğmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Bolşevik Devrimi'nin Kafkasya'da yarattığı güç dengesi değişimi, İngiltere'nin Anadolu'da yeni bir nüfuz hattı kurma teşebbüsüyle birleşmiş ancak bu teşebbüs, Osmanlı bürokrasisinin kalan direncini ve milliyetçi kadroların siyasal meşruiyetini aynı anda güçlendirmiştir.

Bu gelişmeler, yalnızca İngiliz askerî girişimine karşı oluşan yerel bir tepkiyi değil merkezî Hükûmet ile Anadolu'daki askerî-mülki bürokrasi arasındaki ilk açık yol ayrımlarından birini de ortaya koymuştur. İstanbul Hükûmetinin İngiliz sevkiyatının "işgal mahiyetinde olmadığı" yönündeki değerlendirmelerine ve vilayetlere gönderilen itidal telkinlerine rağmen Samsun-Merzifon hattındaki askerî ve sivil görevlilerin İngiliz emir ve taleplerine riayet etmemesi, silahsızlandırma ve iç bölgelere sevk girişimlerine fiilen karşı koyması, sahada merkezden bağımsız bir hareket tarzının şekillenmeye başladığını göstermektedir. Bu durum, Millî Mücadele henüz kurumsallaşmamışken dahi Anadolu'da alternatif bir meşruiyet alanının doğduğunu ve İstanbul'un otoritesinin fiilen aşılmaya başlandığını ortaya koymaktadır.

Samsun vakasının asıl önemi, bu kurumsal ve siyasal ayrışmanın kısa sürede somut bir sonuç üretmiş olmasındadır. İngilizlerin bir Hint müfrezesiyle Anadolu'da kalıcı bir askerî mevcudiyet tesis etme girişimi, sahadaki bu direnç pratiği

karşısında sürdürülemez hâle gelmiştir. Merzifon'dan Samsun'a ve oradan İstanbul ve Selânik'e uzanan geri çekilme zinciri, hem İngilizlerin Anadolu'daki nüfuz arayışının ilk ciddi başarısızlığını hem de Millî Mücadele'nin erken safhasında elde edilen ilk fiilî kazanımlardan birini temsil etmektedir. Bu yönüyle Samsun hadisesi, yerel bir güvenlik meselesi olmaktan ziyade Kafkasya'daki imparatorluk çözülmesinin Anadolu sahasında yarattığı siyasal dönüşümün başlangıç noktalarından biri olarak değerlendirilmelidir.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines Britain's attempt, beginning in the early months of 1919, to deploy Indian colonial troops to Samsun not as a technical implementation of the Armistice of Mudros or a local security operation, but as a military and political redeployment reflecting the collapse of the alliance system after the Bolshevik Revolution and its projection from Transcaucasia into Anatolia. The main research question of the article is as follows: why, at a time when Britain had effectively lost its influence in the Caucasus, did it seek to transfer Indian colonial troops to Samsun, and through which strategic considerations did this initiative shape the early phases of the Turkish national resistance?

At the end of the First World War, Britain's presence on the Caucasian front against the Ottoman Empire was fundamentally based on its alliance with Tsarist Russia and the deployment of Russian forces on that front. The February Revolution of 1917 brought this alliance to an end, while the fragile balance maintained under the Kerensky Government collapsed entirely with the Bolsheviks' seizure of power in October 1917. The Treaty of Brest-Litovsk not only terminated the Ottoman–Russian war but also left Britain without a wartime ally, forcing it to redefine Russia as a new ideological and military adversary. From this perspective, the Samsun episode represented not merely a tactical front adjustment, but the outcome of a profound strategic rupture arising from the loss of a former ally and the termination of Britain's indirect struggle with Russia.

This rupture materialized through the disintegration, throughout 1919, of the military-political order that Britain had constructed in Transcaucasia by relying on White Army commanders such as Denikin and Kolchak. The Bolsheviks' success in the Russian Civil War rendered Britain's objectives of securing the Baku oil fields and controlling Caucasian railway lines unsustainable. From this point onward, London's principal concern was no longer the expansion of influence, but the creation of a new geographical line capable of managing the vacuum generated by withdrawal from the Caucasus. Batumi's transformation into a center for evacuation and reorganization, and the redirection of troops from there to the southern shores of the Black Sea, were products of this strategic necessity.

Within this framework, the landing of Indian colonial troops at Samsun should be understood less as an expansion of occupation than as an attempt to redistribute British forces withdrawing from the Caucasus within the Anatolian theater. In British official correspondence, this transfer was justified through technical arguments such as "maintaining order", "implementing the armistice provisions", and "disarming the region". Ottoman military and civil authorities—most notably Mustafa Kemal Pasha and the commanders operating along the Samsun–Merzifon

line—however, interpreted this move as a redeployment in preparation for further interventions into the Anatolian interior.

Two factors were decisive in shaping this perception. First, the majority of the troops dispatched consisted of Muslim Indian colonial soldiers, a choice reflecting Britain's effort to appease Muslim public opinion and symbolically weaken local resistance. Second, inspection tours, disarmament operations, and the hoisting of British flags in Samsun, Merzifon, and Amasya created the impression of de facto occupation. These practices, despite the Istanbul Government's calls for moderation, prompted the military and civil bureaucracy in the field to refuse compliance with British demands and accelerated the emergence of a pattern of resistance independent of the center.

The original contribution of this study lies in conceptualizing the Samsun landing not as an accidental security incident following the occupation of İzmir, but as part of a comprehensive "post-withdrawal vacuum management" strategy shaped by Britain's loss of allies, the effective end of the war with Russia, and the transfer of the Caucasian collapse into Anatolia. From this perspective, the Samsun episode demonstrates that even before the institutional consolidation of the National Struggle, the Ottoman military and civil bureaucracy was capable of developing a collective practice of resistance that compelled Britain to retreat.

It soon became evident that a limited Indian detachment could not establish a lasting military presence in Anatolia. The chain of withdrawal extending from Merzifon to Samsun and subsequently to Salonica revealed that Britain was unable to compensate for its failure in the Caucasus within the Anatolian theater. This retreat constituted not merely a military liquidation but a symbolic rupture that strengthened the legitimacy of the National Struggle in its formative phase.

In conclusion, this study evaluates the Samsun incident as one of the first concrete Anatolian manifestations of the geopolitical transformation produced by the dissolution of imperial alliances after the Bolshevik Revolution. It brings into focus the relationship between Britain's loss of allies, the termination of its conflict with Russia, and the strategic vacuum created by withdrawal from the Caucasus. In this context, the Samsun landing is reinterpreted as a key case demonstrating that the Turkish National Struggle was nourished not only by local reactions but also by the disintegration of global power structures.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

İstiklal Harbi Kataloğu (İsh)

ATASE İsh.10/76; ATASE İsh.14/141; ATASE İsh.14/96; ATASE İsh.16/13; ATASE İsh.16/22; ATASE İsh.17/13; ATASE İsh.34/20; ATASE İsh. 75/106; ATASE İsh. 80/74; ATASE İsh. 80/82; ATASE İsh. 95/81; ATASE İsh.184/267; ATASE İsh. 185/186; ATASE İsh. 185/6; ATASE İsh. 185/8; ATASE İsh. 191/19; ATASE İsh. 206/100; ATASE İsh.206/16; ATASE İsh. 206/34; ATASE İsh.206/66.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

TİTE, K. 24 G. 36B B. 1; TİTE, K. 296 G. 5 B. 1; TİTE, K. 299 G. 27B B. 1; TİTE, K. 305 G. 60 B. 1; TİTE, K. 311 G. 42 B. 1; TİTE, K. 311 G. 8 B. 1; TİTE, K. 312 G. 28B B. 1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

BEO, 4582/343585-2; BEO. 4582/343585-3.

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS.)

DH.KMS. 54/1-12-2,/ 54/12-3, /54/12-5; DH.KMS. 54/43.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

DH.ŞFR. 104/20; DH.ŞFR. 636/100.

Hariciye Nezareti Şifre Kalemi (HR. ŞFR)

HR.ŞFR. 607/55.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO)

HR.TO. 609/45.

Kitap ve Makaleler

Abashidze I, *Aslan: Adjara and the British Empire 1918–1921: Selections from the British National Archives*, London: Archival Publications, 2008.

Aydemir, Şevket Süreyya: *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Başak, Tolga: *Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)*, İstanbul: AQ Sanat Yayıncılık, 2013.

Bushkovitch, Paul: *Rusya'nın Kısa Tarihi*, çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016.

Carr, Edwart Hallet: *Bolşevik Devrimi* 1 (1917-1923), İstanbul: Metis Yayınları, 2006.

Çelik, Akın: "Osmanlı Devleti'nin Fiilen I. Dünya Savaşına Girişinin Kamuoyuna Yansıması ve Toplumsal Tepkiler", *Tarih Okulu Dergisi*, 9, 25 (2016), 231-267.

Çolak, Mustafa: *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Dunsterville, L. C.: *Dunsterforce – Gizli Ordu: Bakü'de İngiliz-Ermeni İşgali*, çev. Cengiz İ. Çay, İstanbul: Tarih ve Kuram Yayınları, 2016.

Erikan, Celal: *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, haz. Rıdvan Akın, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Fromkin, Davit: *Barışa Son Veren Barış-Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Epilson Yayınları, 2004.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı: *Türk İstiklal Harbi: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1999.

Gökyay, Bülent: *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Görüryılmaz, Mustafa: *Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler (1918)*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2015.

Jaeschke, Gotthard: *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

Hosking, Geoffrey: *Rusya ve Ruslar, Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Kılıç, Selami: *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3Mart 1918)*, İstanbul: Ülke Kitapları, 2000.

Konak, İsmet: *Rus Devrimi ve Mustafa Kemal: Rus İç Savaşı Döneminde (1918-1922) Türk-Bolşevik İlişkileri*, İstanbul: Libra Kitap, 2017.

Okur, Mehmet ve Kürkçüoğlu, Murat: *İngiliz Yüksek Komiserinin Gözüyle Milli Mücadele*, (1918-1920), Trabzon: Serander Yayınları, 2006

Sarı, Mustafa: *Türkiye-Kafkas İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Sarıhan, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I. Cilt (Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne)*, Ankara: Öğretmen Yayınları, 1984.

Şahin, Enis: *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

Şamsutdinov, A. M.: *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul: Doğan Kitap, 1996.

Vernadsky, George: *Rusya Tarihi*, çev. D. Mızrak ve E. Ç. Mızrak, İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.

EKLER

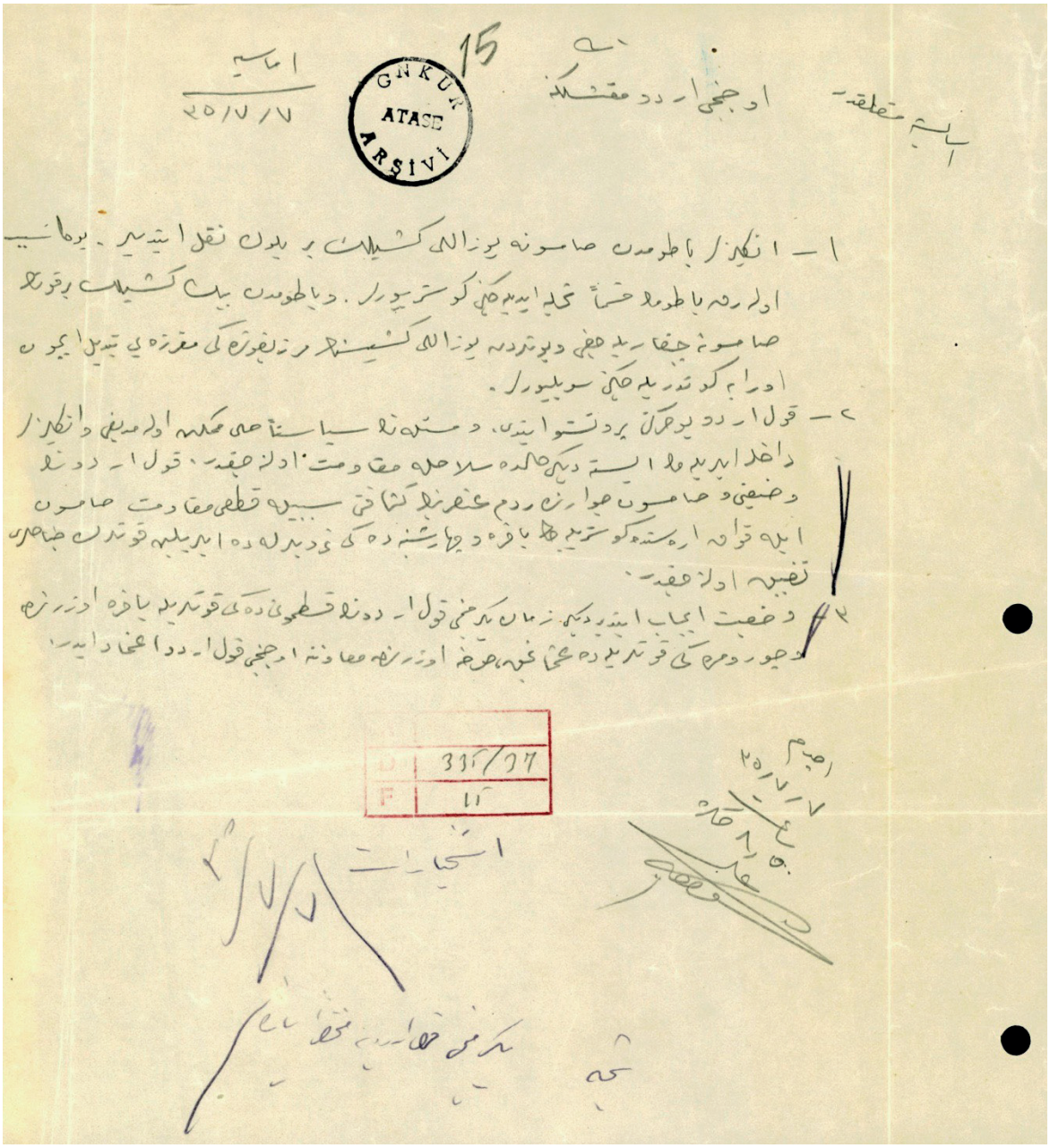
GNKUR ATASE ARŞİVİ

Ek 1: *Batum'un tahliyesi gerekçe gösterilerek Samsun'a 150 Hint askeri çıkaran İngilizlerin ayrıca bin kişilik yeni bir kuvvet sevk edeceklerini bildirmeleri üzerine, bu girişimin şiddetle protesto edildiği ve İngilizlerin iç bölgelere ilerlemeleri hâlinde silahlı mukabelede bulunulacağı. (ATASE. İhs. K. 17/13)*

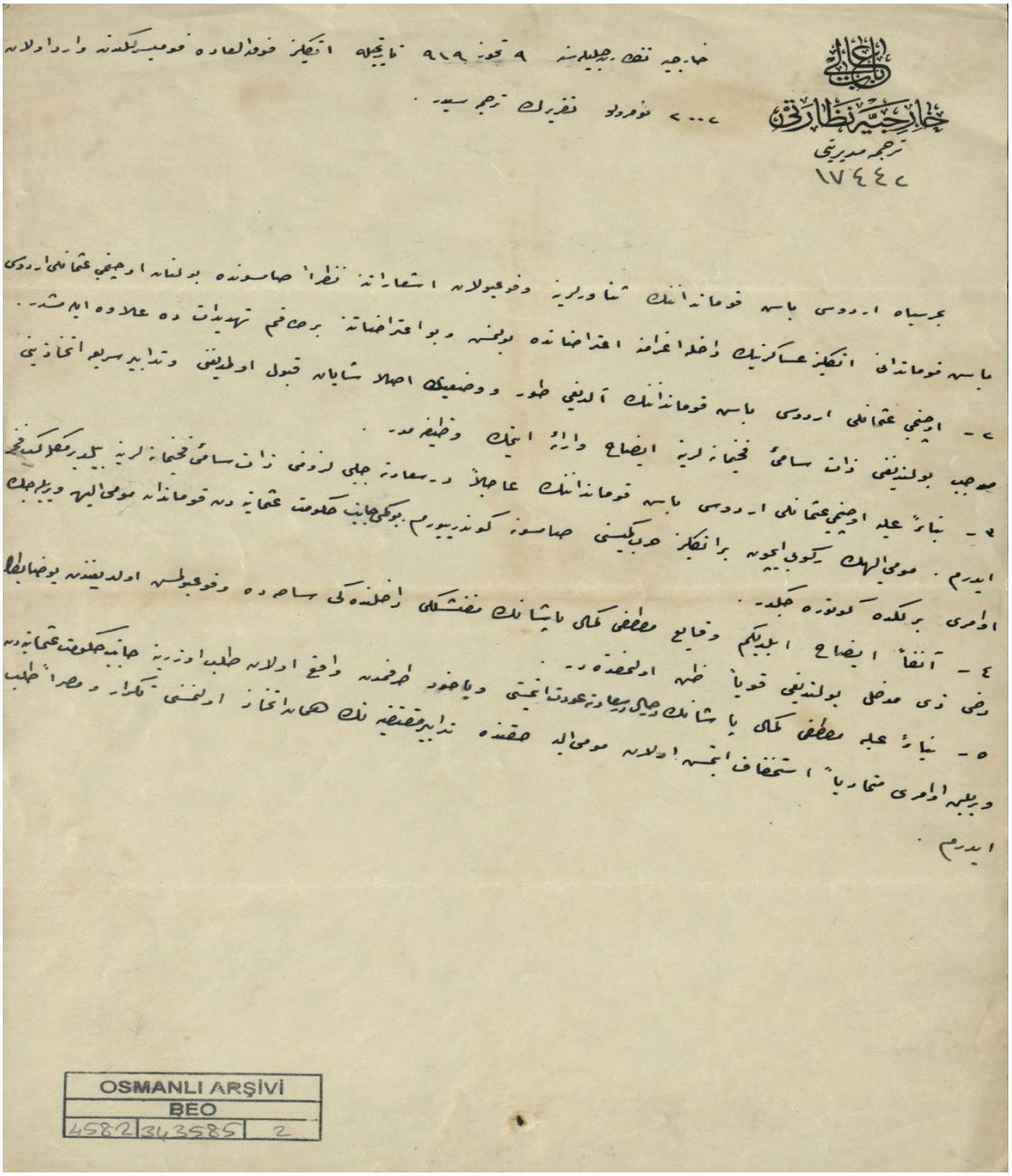

Ek 2: Samsun'da bulunan Üçüncü Osmanlı Ordusu Kumandanı ile Mustafa Kemal Paşa'nın tutumları gerekçe gösterilerek bu kişilerin bir İngiliz harp gemisi gönderilmek suretiyle İstanbul'a getirilmesi hakkında İngiliz Fevkalade Komiserliğinden Hariciye Nezaretine gönderilen takririn tercümesi. (BOA, BEO. 4582/343585-2)

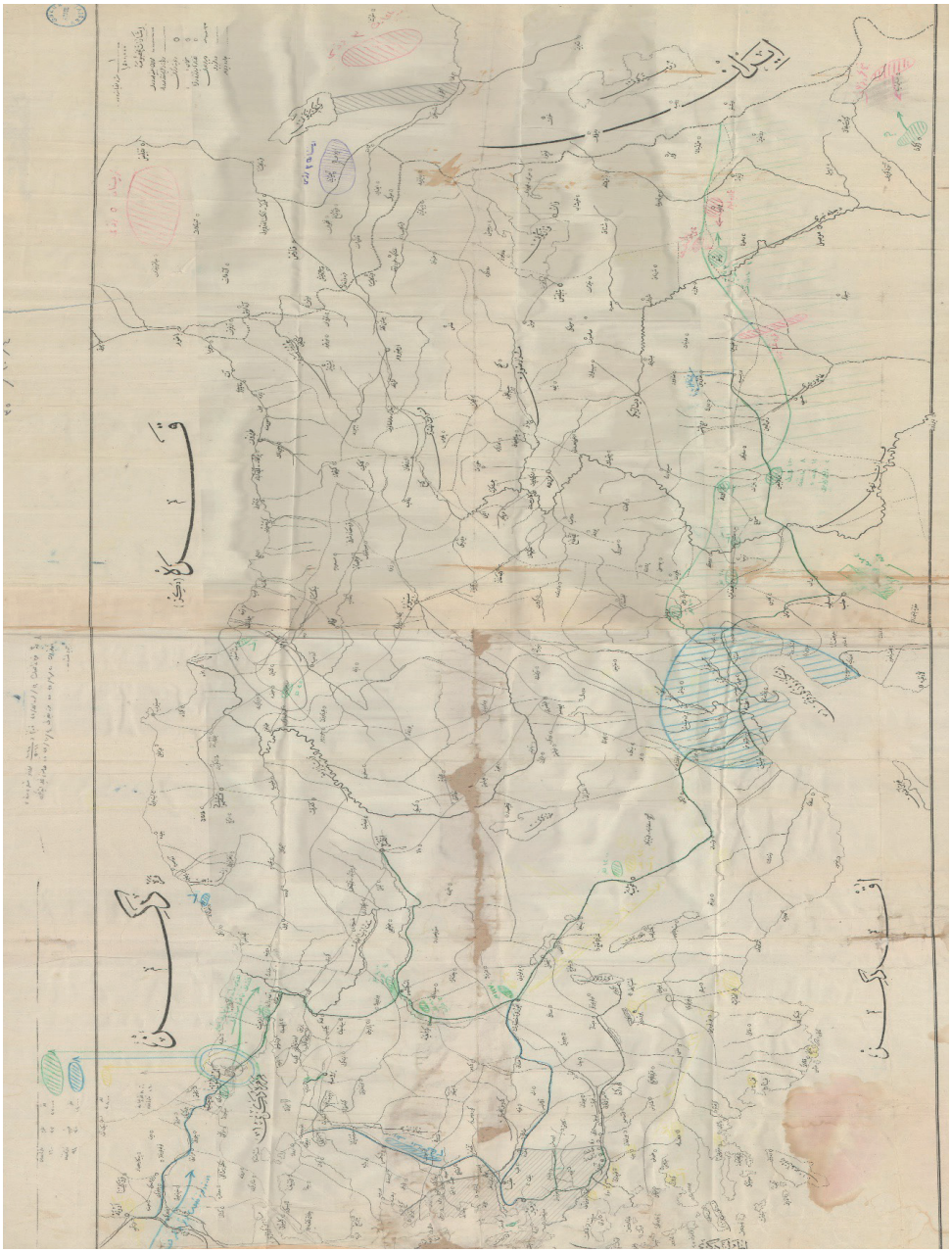

Ek 3: *İngilizlerin 20 Eylül 1919'da Merzifon'u ve 4 Ekim 1919'da Samsun'u tahliye ettiklerini gösteren harita. (ATASE. İhs. 34/20)*